

INVENTARI DE BÉNS PATRIMONIALS DE LA VILA DE PONTS

La recuperació de l'antic pou de gel

Situació i descripció general

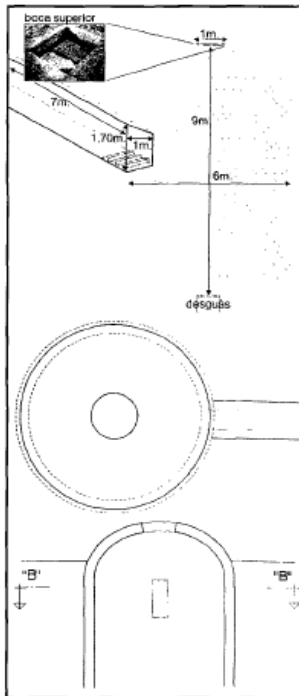
Dins del conjunt d'elements patrimonials que formen l'anomenada "cultura material" de la vila, destaca l'antic pou de gel, situat al costat de tramuntana de l'església parroquial de Sta. Maria. És una construcció subterrània recentment restaurada, descoberta casualment l'any 1973, arran d'unes obres de sanejament dels murs del temple adjacent i de condicionament del pati de l'església. La forma constructiva d'aquest pou és de planta circular, coberta per una volta cupular semiesfèrica, coronada per una petita lluernia de forma quadrangular que servia per il·luminar l'interior del pou i, també, per acabar de reomplir-ne de gel la part superior.

Altres aspectes constructius

El recinte intern del pou té uns 9 m de fondària i un diàmetre de més de 6 m. La solada interna de lloses es troba inclinada cap a la part central, on hi ha el desguàs o petita canalització que condueix l'aigua residual cap a l'exterior del dipòsit. Els murs interiors són bastits a base de carreus de pedra de mida regular, ben escarriats i treballats, alguns de notables dimensions, disposats amb la tècnica de la pedra seca i rejuntats amb morter d'argila i calç per a assegurar-ne l'estabilitat i millorar el necessari aïllament tèrmic. En un dels costats interns hi ha inscrita una gradació vertical realitzada amb un seguit de nombres àrabs incisos, que servia per mesurar els diferents estrats o nivells del glaç que hi havia emmagatzemat. L'accés a l'interior del pou es fa a través d'un estret i pendent passadís cobert esglaonat de poc més de 7 m de llargària, 1,70 m d'altura i 1 m d'ample, l'entrada del qual és situada al costat nord-est d'aquesta construcció subterrània. Les llindes i els muntants de l'accés també estan construïts amb pedra treballada i escairada. El passadís finalitza amb l'obertura practicada al sector entremig del pou, a uns 4 m per damunt del nivell de la solada, fins a la qual s'hi baixava amb l'ajut d'una escala de mà.

Aspectes tipològics, històrics i utilitaris dels pous de gel

L'existència de pous com a receptacle per a emmagatzemar el gel i la neu de

l'hivern fou bastant usual a les poblacions grans i mitjanes de Catalunya, especialment des de mitjan segle XVI. Tot i que model funcional i tipològic provenia de la tradició constructiva hispano-musulmana, les primeres notícies de la seva utilització en el territori català provenen d'algunes comunitats monàstiques com la de Poblet que, el 1365, sembla que ja posseïa un pou de gel al lloc del Vilosell. Certs pous de gel i de neu van ser indústries ben organitzades i remuneradores, com per exemple, els que existien al terme de St. Llorenç de Morunys, els quals tingueren una bona irradiació comarcal, gràcies al transport i venda de la neu premsada i del gel que emmagatzemaven cada hivern. Les gelades en molts llocs d'altituds moderades d'entre 500 i 1.200 m poden començar per Tots Sants i haver-n'hi encara a l'abril; per això gairebé mai no hi mancava una bona provisió de gel o de neu en els pous, tal com ha demostrat -en base a les cròniques i dietaris de l'època- el meteoròleg Manuel Peña, que estudià la climatologia de Catalunya durant l'època Moderna, confirmant per al Principat la tesi que d'ençà de la darrereria del segle XV es produí un notable refredament del clima i començà el que alguns historiadors han

anomenat "la petita edat del gel", que afectà tota l'Europa Occidental i s'allargà fins a mitjan segle XIX.¹

En casos com el del pou de Ponts, diverses raons pràctiques aconsellaven emmagatzemar-hi gel i no pas neu. Per començar, a les muntanyes de la Catalunya central no és segur que nevi en abundància cada any i, en canvi, com hem dit, les gelades poden començar al novembre i haver-n'hi encara a la primavera. En aquestes condicions climàtiques, era fàcil deixar que l'aigua se solidifiqués a les basses somes de forma rectangular preparades per a aquesta finalitat, anomenades *geladores*. Si s'arreglaven neu, hi havia més feina puix que se l'havia d'atapeir mentre es glacés. Finalment, al mercat el gel era més valorat que no pas la neu. A les rodalies de Ponts, per exemple, el gel es recollia durant els dies més freds de l'hivern perquè, aleshores, els propietaris o arrendadors dels molins fariners del terme municipal solien deixar un cap de resclosa o de bassa per tal d'extreure'l en blocs regulars. Les basses geladores, excavades a propòsit, eren inundades per l'aigua del Segre per mitjà de regueres derivades de la sèquia molinal a través de l'horta, o bé per la que circulava pels torrents, com el dels Fons (Forns), situat a la banda nord-est del terme. Quan l'aigua congelada assolía un gruix d'uns 10 o 15 cm, es tallava en trossos rectangulars de mida regular mitjançant un motlle de fusta i amb l'ajut de serres sense nervi, malls i tascons. El transport dels blocs de gel es realitzava en carro fins al pou, on era emmagatzemat en capes o estrats alternats per gruixos de palla i de branques de pinassa, que li donaven consistència i l'aïllaven, amb la qual cosa se'n facilitava la conservació fins a la fi de la primavera, moment en el qual el Comú autoritzava l'arrendador del pou a iniciar la venda de gel al públic. L'operació d'omplir el pou era la més feixuga per als treballadors ja que, tot i anar ben abrigats i calçats amb esclops, calia que els torns d'estada a d'interior fossin breus, per no exposar-se a agafar una pulmonia.

Si les nevades de l'hivern eren prou copioses, també es recollia la neu de les zones obagues de turons i de camps i es compactava dins d'uns motlles de fusta de forma rectangular amb piconadores manuals, fins a transformar-la en uns terrossos regulars que també s'apilaven dins del pou en estrats horitzontals, separats per gruixos de palla i de branques de pinassa. Quan el pou era ple, s'aïlla-

MESURES, PLANTA I SECCIÓ DEL POU DE GEL DE PONTS, PER LL. MORENO I JOSEP M. VIDAL

en convenientment els accessos lateral i superior amb fusta i brancatges a l'estiu. Un pou ben aïllat només perdria entre un 25 i un 30% del volum total del gel o de la neu dipositada.

Durant l'Edat Moderna, la recollida, administració i venda pública del gel de la neu va ser minuciosament reglamentada pels Consells municipals, els quals solien arrendar aquest servei des del mes de març fins a la tardor, per mitjà d'una taba o plec de condicions d'arrendament. A la nostra vila ja tenim constància documental de la utilització d'aquest pou gràcies a les respostes relatives als comptes municipals, fetes sobre els formularis previs a l'establiment del Reial Cadastre de 1716² i també a una sèrie d'instruments contractuals dels segles XVII i XVIII, conservats a l'Arxiu de Protocols Notarials de Solsona. En la major part d'aquests contractes -els quals comentem més endavant- es posa de manifest que, durant l'hivern i, abans de fer pública la taba d'arrendament, era el Comú qui s'encarregava d'omplir el pou, contractant els operaris i els mitjans de transport necessaris. Al mateix temps, aquests operaris tenien l'opció d'arrendar-ne els beneficis quan el servei sortia a subhasta pública.

Ja hem esmentat abans que, a Catalunya, la utilització de gel i de neu compactada per a conservar aliments i refrescar begudes va correspondre inicialment als monestirs medievals, als convents i a certes cases nobiliàries, durant el segle XVI. Quan la demanda va començar a procedir d'altres estaments, se'n va iniciar el comerç i van sorgir els traficants d'aquests productes. La popularització del consum no s'inicià, però fins al segle XVII i aconseguí l'apogeu al segle XVIII. En aquest sentit, crida l'atenció la importància que es donava a poder disposar sempre de gel a les poblacions. A part de la satisfacció que el paladar rebia de certes begudes fresques i de com s'afavoria la conservació de certs productes alimentaris, hi havia la seva utilització amb finalitats terapèutiques (criote-

ràpia) en els malalts que n'havien de menester per atenuar dolors, estroncar hemorràgies, guarir cremades i inflamacions, atenuar processos febrils, etc.

La clausura del pou de gel de Ponts sembla ser que fou motivada per l'enclavament de l'antic cementiri parroquial, o Cementiri Vell, en l'indret adjacent on hi ha situada dita construcció. En realitat, les autoritats locals el clausuraren per raons d'indole sanitària, ja que cap a la fi del segle XVIII, una pragmàtica del rei Carles III va prohibir explícitament la inhumació de cadàvers a l'interior de les esglésies, al mateix temps que es comminava als Comuns municipals i a les parròquies a traslladar els cementiris fora dels nuclis habitats, per tal de prevenir possibles brots d'infecció mefítica. Finalment, quan cap a 1817 es condicionà la nova necròpoli parroquial de Ponts en el talús que hi ha damunt del pou de gel, les autoritats de la vila en decidiren la seva clausura definitiva. Cap a la fi del segle XIX, quan es va generalitzar l'ús de l'energia elèctrica, el comerç del gel i de la neu compactada va entrar en declivi. De no haver estat així la suavització de la temperatura ambiental, més o menys per les mateixes dades, hauria acabat igualment amb l'activitat dels pous de gel. En temps més recents, algunes poblacions de les comarques de Lleida, com és el cas de Guissona, Juneda, Oliana i, ara, la vila de Ponts, s'han imposat la

tasca de restaurar i de recuperar per al patrimoni històric-artístic local aques-tes interessants i singulars construccions, dotant-les d'accessos i d'enllumenat adequats, per tal de facilitar-ne la visita al públic i convertir-les, de passada, en un indret d'interès turístic remarcable.

Les tabes d'arrendament dels serveis públics de Ponts durant l'Edat Moderna

Els arrendaments per a la prestació dels serveis públics que depenien del Comú de la vila de Ponts durant els segles XVII i XVIII eren els que proporcionaven la major part dels ingressos a les arques municipals. L'administració d'aquests serveis i dels béns propis de cada terme municipal persistí fins i tot després de la imposició del Decret de Nova Planta l'any 1716, a desgrat de la frenesia absolutista dels Borbons hispànics.

Les tabes o plecs de condicions d'un arrendament, eren posades a encant públic per períodes anuals o triennals. A Ponts hom arrendava la fleca o despatx públic de pa; els dos forns de pa, coneguts com el Forn Vell i el Fornet; els pilons de la carnisseria i les herbes del terme; l'impost de portals que gravava les mercaderies que entraven o sortien de la vila; els jocs de pesos i mesures de la plaça del Blat; l'hostal i la botiga de la ciuada; la tasina d'aiguardents i la taverna públiques; les tendes d'adrogueria, de pesca salada i el despatx de l'oli d'oliva i l'explotació del pou de gel per

1 - 2 . Vista externa de l'entrada al passadís lateral d'accés a l'interior, i aspecte extern del Pou de Gel de Ponts.

Fotos:
Manuel
Gabriel i
Forn

espai d'uns mesos o bé d'una anyada. El correcte acompliment de les condicions establertes a les tabes podia ser supervisat en tot moment per *mostassaf* o agutzil municipal, el qual estava facultat pel Comú per aplicar la punició corresponent, en cas que l'arrendador cometés alguna infracció. També existia una reglamentació que prohibia que cap dels regidors del Comú estigués emparentat directa o indirectament amb els arrendadors de dits serveis. En la formalització dels contractes intervenia un notari i dos fiadors –que havien de merèixer la confiança dels regidors– per respondre amb tots els seus béns d'allò que el contractant no pogués atendre.

Les tabes d'arrendament del pou de gel de Ponts, cap a la fi del segle XVIII

Com ja hem esmentat anteriorment, el gel i la neu per a vendre eren un monopoli del Comú de la vila, el qual convocava un concurs, amb la publicació de les tabes d'arrendament corresponents, on s'especificaven totes les condicions de la prestació d'aquest servei. El contracte se l'endua el proveïdor que oferia les millors condicions i les màximes garanties. Es tractava d'assegurar el proveïment de gel o de neu a la població durant un cert període de temps, generalment entre abril i novembre, quan no era per tot l'any. El proveïdor es comprometia a servir unes certes quantitats diàries de gel o de neu a un preu predeterminat. El proveïdor podia anar a buscar el gel allà on volgués i per interrompre el subministrament sense cap càstig havia de demostrar a satisfacció dels regidors que no hi havia possibilitat de trobar-ne enlloc a una distància predeterminada de llegües a la rodona, perquè no havia fet prou fred o perquè no havia nevat gaire. altrament, era obligat a una indemnització i, si convenia, era perseguit per la justícia.

A canvi de tantes obligacions i de compromisos tan seriosos, el proveïdor tenia el privilegi de l'exclusiva de la venda de gel a la població, i per això les autoritats prohibien que es comercialitzés dintre el terme cap tros de gel o de neu d'altra procedència, i ho vigilaven.

Quan el gel arribava al seu destí era dipositat en un departament anomenat "*el refresc*", que era coincident amb la taverna pública, que també era una exclusiva per a la venda de vi

i d'aiguarent, d'acord amb l'arrendador de la fassina i de la tenda de l'aiguarent el qual, en ocasions, també ho era del pou de gel. La mercaderia era instal·lada en l'indret més protegit contra la calor, en una part fonda, sense corrents d'aire. Usualment, el taverner podia vendre gel a qui l'anava a comprar i també en gastava per oferir als clients aiguarent en fred i altres begudes refrescants.

Addenda documental de contractes del pou

28 de gener de 1770.

- Josep Estany i Vilaseca, Agustí Nostenc i Josep Riera, regidors del Comú de la vila, arrendaven a Josep Sala i Aguiló, espardeyer, el pou de gel de Ponts, pel preu de 125 lliures anuals. Entre les condicions de la taba d'arrendament destacava l'obligació de tenir la provisió suficient de gel i de neu prensada per a abastir les necessitats de la població fins al dia 18 del mes d'octubre de 1770. El gel que hi havia dipositat dins del pou no es podia encetar fins l'última setmana d'abril i, al mateix temps, s'havia de vendre al públic pel preu de dos diners la lliura i d'un diner la mitja lliura. Durant els mesos de l'estiu, s'autoritzava l'arrendador a despatxar vi blanc i vi negre al detall, el qual seria previament refrescat a l'interior del pou. Amb tot, l'arrendador del pou havia de pagar un sou per cada càntir de vi que emmagatzemés a l'interior del pou, a l'arrendador de la taverna pública. A més, també havia de pagar 10 lliures anuals pels drets de lloguer dels estanys per extreure el gel a Anton Juglà, que era el nunci jurat i el corredor d'afers públics del Comú de la vila³ (foli 16).

- En una taba, datada el 2 de març de 1775, l'arrendador Carles Rius, pagès de Ponts, es comprometia a donar tres arroves de gel setmanals a Miquel Vernaus, amo del mas de la Garriga, del terme forà de Ponts, com a pagament de tres jornals i mig de treball i del lloguer del carro emprat en el transport del gel fins al pou. (foli 39)

- En una altra taba d'arrendament de l'any 1788, datada el dia 18 de març, el regidor Agustí Nostenc, menescal,⁴ en nom del Comú de la vila, arrendava els beneficis d'exploració del pou a Joan Rius, pagès, el qual es comprometé a efectuar la venda de gel a partir del dia primer de maig i fins al dia 20 d'octubre d'aquell any, ambdós inclosos. El preu inicial de la taba era de 134 lliures, però, donat que en la subhasta pública d'aquest servei el

nunci jurat de Ponts, Jaume Pintó, s'havia imposat com a major postor de la taba en primera instància, aquest seguí vendre-la més tard a l'esmentat Joan Rius pel preu de 157 lliures, 10 sous i 2 diners, pagadors en el decurs dels cinc mesos de durada de l'arrendament. La lliura de gel s'havia de vendre al preu de dos diners, sense que el beneficiari pogués alterar-ne el preu. En cas d'epidèmia de febre palúdiques, l'arrendador restava obligat a facilitar, de forma gratuïta, les quantitats de gel que li fossin sol·licitades pel Comú. També podia vendre'n als forasters, sempre i quan es fessin ús dins del clos de la vila. Amb tot, de la quantitat de diners anteriorment esmentada calia descomptar-ne 98 lliures i 10 sous, ja que era la suma que els regidors del Comú havien invertit en fer omplir el pou durant aquell hivern. Evidentment, les despeses ocasionades pel transport de gel des d'alguns torrents del terme –molt més distants que els estanys geladors de l'horta, dels quals amb prou feines se n'havia pogut extreure durant l'hivern anterior– havien encarat considerablement el preu final del producte emmagatzemat. De fet, en anys anteriors, aquesta operació de transportar el gel o la neu des d'indrets allunyats, no havia sigut necessària.

Manuel Gabriel i Forn

Notes al text

1 - Manuel Peña: "*Aproximación a la climatología en la Cataluña del siglo XVII (según las fuentes de la época)*". - *Primer Congreso d'Història Moderna de Catalunya*, vol 1, pp. 255 - 265.

2 - "*Del emolumento del poço del hielo los años que se llena, que son menos que los que no se llena, se saca del arriendo franco por la villa... 120 libras barcelonesas*". Cadastre de Josep Aparici (1715).- Fons del Baró de Castellet. Biblioteca de Catalunya. Caixa 10, doc. 568.

3 - El nunci jurat era el funcionari municipal encarregat de fer els pregons pels carrers de la vila, alhora que mediava en l'adjudicació dels serveis públics municipals quan el Comú decidia la subhasta de les tabes respectives.

4 - Era l'equivalent dels actuals veterinaris.

Les fonts documentals escrites d'aquestes tabes provenen de l'Arxiu Comarcal de Solsona.- Fons de Protocols Notarials: Ponts. - Notari Francesc Palou i Far. - Manuals de Protocols de 1770, 1774-75 i 1788.